

Mevzuat Değişiklikleriyle Geleneksel Kosova Ailesinin Yabancılaşma Riski

Adnan Shala, Dr. | <https://orcid.org/0000-0002-4074-9150> | shala375@gmail.com

Institute of Hasan Tahsin
Priştine, Kosova

Öz

Son yüzyılda yaşanan büyük toplumsal değişimler geleneksel aile kavramını da etkilemiştir. Başlangıçta geniş aileden daha çekirdek bir aileye doğru yapısal bir değişim yaşandı ve şimdi planlandığı gibi mevzuat değişiklikleriyle beraber özellikle eşcinsel evliliklere izin verilmesiyle birlikte bu durumu değiştirmeye yönelik eğilimler de var. Bu mevzuat değişikliklerinden sonra Kosova'da özellikle Müslüman ailesinde de bazı değişikliklerin yaşanması bekleniyor. Yakın aile bağlarına ağırlık verilmesiyle bilinen aile yapısında bir değişiklik beklenmektedir. Değişen aile yapısının bir yansıması olarak, evli olmayan çiftlerin aynı çatı altında birlikte yaşama ilişkilerinde bir artış görülmektedir. Aynı zamanda ders kitaplarındaki değişikliklerin de ebeveynlerin ailedeki rolüne ilişkin algıyı etkilemesi beklenmektedir. Bu değişikliklerin etkisi Kosovalı ailenin ilişkilerinde ve dinamiklerinde görülecek ve Kosova'daki Arnavut ailelerin kendi toplumlarındaki aileyi görme ve deneyimleme biçiminde köklü değişiklikler getirecek. Bu değişimi ders kitaplarında da görülmeye başlandı. Tarihi ve bu toprakların geçmişini taşıyan isimler ders kitaplardan yavaş yavaş çıkarılmaya başlandı ve yerlerine bu tür özelliklerine sahip olmayan aynı zamanda manası da olmayan isimler kullanılmaya başlandı. Özel isimlerin değişmesiyle, ardından ders kitaplarında ebeveyn adının yani baba ve anne adların yerine "ebeveyn 1" ve "ebeveyn 2" şeklinde değiştirilmesi eğilimleri de görülmektedir. Bu çalışmada Kosova'da kullanılan ders kitapları ve elektronik gazeteler ele alınarak aile kavramında ne tür değişiklikler yaşandığı tespit edilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Aile, Geleneksel aile, Eşcinsel evlilikler, Mevzuat

Atıf Bilgisi

Shala, Adnan. (2025). Mevzuat Değişiklikleriyle Geleneksel Kosova Ailesinin Yabancılaşma Riski. *Aile Dergisi*, 3/2, 39-58.

<https://doi.org/10.70348/aile.2025.17>

Geliş Tarihi	25.09.2024
Kabul Tarihi	16.06.2025
Yayın Tarihi	30.12.2025
Deęerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme Bu makale, 2024 yılında Gaziantep'te düzenlenen Uluslararası Aile Sempozyumu'nda sunulan "Mevzuat Değişiklikleriyle Geleneksel Kosova Ailesinin Yabancılaşma Riski." adlı tebliğın içeriği geliştirilerek ve kısmen değiştirilerek üretilmiş hâlidir.
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması	Yapıldı - İntihal.net
Etik Bildirim	dergi@isavak.org
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

The Risk of Alienation for the Traditional Kosovar Family Due to Legislative Changes

Adnan Shala, Dr. | <https://orcid.org/0000-0002-4074-9150> | shala375@gmail.com

Institute of Hasan Tahsin

Prishtine, Kosovo

Abstract

In the last century, major societal changes have also impacted the traditional concept of the family. Initially, there was a structural shift from extended to nuclear families, and now, with planned legislative changes, particularly the legalization of same-sex marriages, there are trends aimed at further altering this situation. Following these legislative changes, changes are also expected within the Muslim family in Kosovo. A change in the family structure known for emphasizing close family ties is anticipated. As a reflection of the changing family structure, there is an increase in the number of unmarried couples living under the same roof. Changes in textbooks are also expected to affect perceptions of the parental role within the family. The impact of these changes will be seen in the relationships and dynamics of the Kosovar family and will bring about profound changes in the way Albanian families in Kosovo view and experience family in their society. This change has also started to appear in textbooks. Names carrying the history and heritage of these lands are gradually being removed from textbooks, replaced by names that lack such characteristics and meaning. Along with the change in special names, trends in textbooks also include changing parent names, such as “father” and “mother,” to “parent 1” and “parent 2.” This study will attempt to identify what changes have occurred in the concept of family by examining textbooks used in Kosovo and electronic newspapers.

Keywords: Family, Traditional family, Same-sex marriages, Legislation.

Citation

Shala, Adnan (2025). The Risk of Alienation for the Traditional Kosovar Family Due to Legislative Changes. *Aile Journal*, 3/2, 39-58.

<https://doi.org/10.70348/aile.2025.17>

Date of Submission	25.09.2024
Date of Acceptance	16.06.2025
Date of Publication	30.12.2025
Peer-Review	Double anonymized - Two External This article is the revised and developed version of the conference presentation entitled “The Risk of Alienation for the Traditional Kosovar Family Due to Legislative Changes”, delivered at the International Family Symposium II on May 2024. It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Ethical Statement	
Plagiarism Checks	Yes - Turnitin
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	dergi@isavak.org
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Copyright & License	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Giriş

Aile, toplumların temel yapı taşı ve en eski kurumlarından biridir. İnsanların doğdukları anda içinde buldukları ve yaşamları boyunca etkileşim halinde oldukları ilk topluluk ailedir. Aile, sadece biyolojik bir birlik değil, aynı zamanda duygusal, sosyal ve kültürel bir birlikteliktir. Bu nedenle, aile yapısı ve işleyişi, bir toplumun kültürel ve sosyal yapısını yansıtan önemli bir göstergedir.

Kosova, tarihi ve kültürel olarak zengin bir geçmişe sahip olan bir ülkedir. Arnavut kültürü ve geleneği, Kosova'nın aile yapısını şekillendiren önemli unsurlardan biridir. Geleneksel Arnavut ailesi, genellikle ataerkil ve geniş aile yapısına sahiptir ve aile bireyleri arasında sıkı bağlar bulunmaktadır. Ancak, son yüzyılda, Kosova da dahil olmak üzere birçok ülkede, aile yapısında önemli değişiklikler yaşanmıştır. Modernleşme, ekonomik değişimler ve sosyal dönüşümler, geleneksel aile yapısının zayıflamasına ve farklı aile tiplerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Bu çalışma, Kosova'da aile yapısının geçmişten günümüze kadar olan evrimini ve mevcut durumunu incelemektedir. Ayrıca, mevzuat ve kavram değişikliklerinin aile kavramına etkisini de ele almaktadır. Bu çalışmanın amacı, Kosova'daki aile yapısının değişimini anlamak ve bu değişimlerin topluma etkilerini değerlendirmektir.

1. Aile Nedir: Kavramsal Bir Yaklaşım

İnsanlar yalnız doğarlar ve yalnız ölürlər, ancak hayatları boyunca yalnız yaşamazlar. İnsanlar her zaman bir topluluk içinde yaşarlar. Doğdukları anda başlayarak, insanlar çevrelerindeki topluluklarla etkileşim halindedirler. İnsanlar, doğası gereği sosyal varlıklardır ve topluluklar içinde yaşamaya meyillidirler. Bu nedenle, insanların yaşamlarındaki önemli amaçlardan biri, çevrelerindeki topluluklarla ilişkiler kurmak, onları sürdürmek ve toplumları geliştirmektir. Bu süreçte, insanlar duygusal, zihinsel ve fiziksel olarak birbirlerine bağlanır ve birlikte çalışarak toplumları inşa ederler.

Aristoteles'e göre bir şeyin doğası o şeyin amacıdır. "İnsan varlıkları, doğaları gereği politik canlılardır."¹ Yani insanlar doğası gereği diğer insanlarla beraber

¹ Ahmet CEVİZCİ, Felsefe Tarihi, Say yay. 2009 İstanbul s. 137

yaşamak gerekmektedir. İnsanlar toplum inşa ederken bunu aile kurarak yapmaya başlarlar bunun için bir toplumun en önemli öğelerden biri ailedir. İnsanlar toplumda ve ötekiyle nasıl irtibat kuracağı ve nasıl davranması gerektiği ailede öğrenir. Ahlaki yükümlülükleri de insan ailede öğrenir ve birçok düşünürce göre bu sadece insana mahsustur. İyi ve kötüyü, doğru ve eğriyi sezebilmek yalnızca insana mahsus bir vasıftır. Aristo'ya göre işte bu seziye sahip olan canlı varlıkların birleşmesi aile ile devleti meydana getirir. Ona göre devleti yapan ailedir. Aile insanların günlük ihtiyaçlarını karşılamak için tabiat tarafından kurulmuştur.²

Aile sözcüğü, Latince "famulus" kelimesinden gelir ve "evcil köle" anlamına gelir. "Familia" ise, tek bir efendiye bağlı olan kölelerin bütünü anlamına gelir. Başka bir anlamda ise, aile kelimesi kandaş ve kayınların topluluğunu ifade eder.³

Aile, şu şekilde de tanımlanmaktadır: İnsan türünün belli bir biçimde üretildiği, topluma hazırlanma sürecinin belli bir ölçüde ilk ve etkili biçimde cereyan ettiği, cinsel ilişkilerin belli bir biçimde düzenlendiği eşler, ana-babalarla, çocuklar arasında belli bir ölçüde içten, sıcak, güven verici ilişkilerin kurulduğu, yine içinde bulunulan toplumsal düzene göre ekonomik etkinliklerin az ya da çok bir ölçüde yer aldığı toplumsal kurumdur⁴

Aile, tüm dinlerde önemli bir kurumdur ve özellikle semavi dinlerde önemli bir yer tutar. Yahudilik'te aile, sadece sosyal değil, aynı zamanda dini bir topluluktur. Atalar kültü, bir aile ibadeti olarak kabul edilir. Geleneksel ibadetleri koruyan ve bunları yeni nesillere aktaran ailenin lideri olan baba, Yahudi geleneğinde önemli bir role sahiptir. Eski metinlere göre, Yahudilerin ataları kurban yerleri hazırlamış ve Tanrı'ya kurban sunmuşlardır. Ayrıca, baba,

2 Mahmut Kaya, Aristoteles'in Ahlak ve Siyaset Felsefenin İslam Dünyasına Yansıması, Bu çalışma, Mahmut Kaya'nın "İslam Kaynaklı Işığında Aristoteles ve Felsefesi" adlı doktora tezinin 11. bölümünden bir kesittir. Söz konusu tez, Prof. Dr. Nihat Keklik'in Başkanlığında Prof. Dr. İsmail Tunali, Prof. Dr. Nermi Uygur, Prof. Dr. Ahmet Y. Özemre ve Prof. Dr. Nihat Çetin'den oluşan jüri önünde 21/8/1979 günü savunulmuş ve bu jüri tarafından "Pekiyi" derece ile kabul edilmiştir. S. 237

3 Güler, Deniz, and Nazmi Ulutak. "AILE KAVRAMININ TARİHSEL GELİŞİMİ VE TÜRK TOPLUM: YAŞANTISINDA AİLE." Kurgu 11.1 (1992): 50-75. S.52

4 İsmail Kıvrım, "XVII. yüzyılda Gaziantep şehrinde ailenin oluşumu (1650-1700)." Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi 22 (2007): 357-392. S. 358

aile içinde gerçekleştirilen Pesah Bayramı gibi dini kutlamalara da başkanlık etmektedir.⁵

Diğer dinlerde de durum benzerdir. Örneğin, Hıristiyanlıkta aileyi sadece sosyal veya medeni bir kurum olarak değil, tamamen dini bir kurum olarak kabul eder. Bu yaklaşım, Yahudilikteki maddeci anlayışa bir tepki olarak görülebilir. Hz. İsa'ya göre, aile fertleri arasındaki ilişki, insan ile Allah arasındaki ilişkinin bir yansımasıdır ve insanın ruhsal ve manevi gelişiminin vazgeçilmez bir parçasıdır.”⁶

İslam'da aile, Hıristiyanlık'ta olduğu gibi tamamen dini bir kurum olmasa da, aile birliğine büyük önem verilmiş ve insanların aile kurmaları teşvik edilmiştir. Çünkü aile, hem kişinin huzur bulduğu bir ortamı sağlar, hem neslin devamı için bir vesiledir, hem de kişiyi dini açıdan günah sayılan çeşitli kötülüklerden alıkoyan bir vasıta. Bu nedenle, İslam dininde aile kurmanın önemi vurgulanmış ve aile içi ilişkilerin sağlam olması teşvik edilmiştir.⁷

Tarihin hiçbir döneminde, hiçbir toplumun ailesiz olduğu bilinmemektedir. İnsanlar, ilk zamanlardan itibaren aile birimleri içinde yaşamış ve toplumların temel yapı taşını oluşturmuşlardır. Farklı kültürler ve dönemlerde çeşitli aile yapıları gözlemlenmiştir.

Sosyologlar, farklı aile tiplerini tanımlamak ve anlamak için çeşitli terimler geliştirmişlerdir. Bu terimler arasında ataerkil aile, çekirdek aile, geniş aile, tek eşli aile, eşitlikçi aile, ayrılmış aile, akraba ailesi gibi kavramlar bulunmaktadır. Her bir aile tipi, belirli bir toplumsal yapıya ve değer sistemiyle ilişkilendirilmiştir ve farklı kültürel bağlamlarda farklılık gösterebilir.

Bu kavramlar, sosyologların aile yapısını ve işleyişini anlamak için kullandıkları araçlardır ve farklı toplumlardaki aile yapılarını karşılaştırmak ve analiz etmek için önemli bir rol oynamaktadır. Aynı zamanda, bu kavramlar, aile içindeki rollerin ve ilişkilerin nasıl şekillendiğini anlamak için de kullanılmaktadır.⁸

5 MEHMET ÂKİF AYDIN, "AİLE", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/aile> (27.04.2024).

6 A.g.e.

7 A.g.e.

8 Ali Pajaziti, Familja e Shekullit Xxi: Konteksti Global, Ballkanik dhe Shqiptar. In CENTRUM, pp. 38-53. S. 39

Ataerkil aile, ailede iktidarın genellikle erkeğin elinde olduğu ve erkeğin hem refah sorumluluğunu hem de "güç" açısından söz sahibi olduğu bir yapıyı ifade eder. Çekirdek aile ise yalnızca anne, baba ve çocuklardan oluşan ve sıklıkla çekirdek veya sınırlı evlilik ailesi olarak da adlandırılan bir aile tipidir. Geniş aile ise çekirdek aileye ek olarak büyükanne, büyükbaba, teyzeler, amcalar, yeğenler gibi yakın akrabaların da yaşadığı bir yapıyı ifade eder. Bu terimler, aile yapılarını ve iç dinamiklerini anlamak için sosyologlar tarafından kullanılmaktadır. Her aile tipi, farklı sosyal ve kültürel bağlamlarda farklılık gösterebilir⁹

2. Kosova geleneksel ailenin yapısı ve krizi

Arnavut ailesinin geçmişten günümüze kadar gelen ataerkil yapısı ve geniş aile yapısı, kültürel ve tarihsel bir öneme sahiptir. Bu yapının temelinde, aile bireylerinin bir arada yaşamaları ve birbirlerine destek olmaları yatar. XXI. yüzyıla kadar, genellikle bir arazi veya evin çatısı altında birçok çekirdek ailenin bir arada yaşadığı gözlemlenmiştir. Geleneksel Arnavut ailesi, geniş taşlı evlerde, büyük bir aile birliği içinde yaşamaktadır. Bu aile yapısında, erkekler genellikle ailenin lideri konumundadır ve karar alma süreçlerinde önemli bir rol oynarlar. Ancak, kadınlar da anne figürüyle önemli bir rol oynarlar ve aile içindeki dengeyi sağlarlar.

Kosova'nın nüfusunun büyük çoğunluğunun Müslüman olması, aile yapılarının şekillenmesinde İslami hassasiyetlerin etkili olduğu anlamına gelmektedir. Bu durum, ailedeki değerlerin ve normların büyük ölçüde İslami öğretilere dayandığını göstermektedir. Aynı zamanda, Arnavut kültürünün ve geleneklerinin de aile yapısını etkilediği ve şekillendirdiği söylenebilir. Bu nedenle, Arnavut ailesi, hem tarihsel hem de kültürel bir perspektiften önemli bir yapıya sahiptir.

Arnavut geleneklerine göre aile kutsaldır. Leke Dukagjini'n kanununa göre – Arnavut geleneklerin en önemli kaynaklarından biri- Aile, ortak bir bünyede yaşayan, evlilik yoluyla sayıyı artırmayı, bedeni, zihni ve duyguları onarmayı amaçlayan uzuvlardan oluşan bir birliktir.¹⁰ Geleneksel aile yapısı uzun yıllar

9 A.g.e. s. 40

10Shtjefën Gjeçov, Kanuni i Lekë Dukagjinit. Shkodër 1933.

boyunca aynı kalsada, XX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren değişime uğramıştır.

Geleneksel aile yapısı, günümüzde birçok değişim ve dönüşümle karşı karşıya kalmaktadır. Bu değişimler, aile yapısının başkalaşmasına neden olabilir ve geleneksel ailenin yerini farklı yapılar alabilir. Özellikle modernleşme, kentleşme, teknolojik ilerlemeler, ekonomik değişimler gibi faktörler, aile yapısında değişikliklere yol açabilir.

Bu değişimler, ailenin işlevlerinde, yapısında ve iç dinamiklerinde değişikliklere neden olabilir. Geleneksel aile yapısında, genellikle bir baba, bir anne ve çocuklardan oluşan çekirdek aile modeli öne çıkar. Ancak, günümüzde tek ebeveynli aileler, aynı cinsiyetten çiftlerin oluşturduğu aileler gibi farklı yapılar da yaygınlaşmaktadır.

Bu değişimler, aile içi ilişkileri, ebeveynlik rollerini, aile içi sorumlulukları ve aile üyeleri arasındaki bağları etkileyebilir. Aynı zamanda, ailenin toplumdaki rolü ve işlevleri de değişebilir. Bu nedenle, geleneksel ailenin başkalaşma riski altında olduğu söylenebilir. Bu değişimler, ailenin gelecekte nasıl bir yapıya sahip olacağı konusunda belirsizliklere yol açabilir ve aile yapısının nasıl evrileceği konusunda çeşitli tartışmaları da beraberinde getirebilir.

XX. yüzyılın başından itibaren Batı Avrupa'da aile konusunda hızlı değişimler yaşanmış, bu da aile kurumunu ciddi şekilde sarsmıştır. Batı Avrupa'da aile krizleri yaşanmış ve bu krizler farklı aile tiplerinin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Balkanlar, genellikle Batı Avrupa'ya kıyasla daha geleneksel veya modernleşmemiş bir bölge olarak algılansa da, aile yapısında ciddi krizlerle karşı karşıyadır. Özellikle sosyalizmin çöküşü gibi sistemdeki temel değişimler, aile yapısında da derin değişimlere yol açmıştır.

XIX yüzyılda Balkanlar'da ailelerin boyutları yaklaşık 20-100 üye arasında değişebilir. Bu durum, sadece Arnavut araştırmacıların değil, dünyanın farklı ülkelerinden gelen araştırmacıların da ilgisini çekmiştir. Arnavutluk'ta İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra yıkılan ve artık çoğunluğun çekirdek aile birimlerinde yaşadığı komünal sistem, Kosova'da hala etkisini sürdürmekteydi.¹¹ Kosova'da doğum oranı son zamanlarda düşerken, bu durum bölgedeki toplumsal

11 Lumnije Kadriu, Familja Transtradicionale si Rrjedhojë e Trendeve Transnacionale, IAP, Prishtinë, 2017 s. 57

yerleşimlerin büyüklüğüne katkıda bulunmaya devam etmekteydi. Miranda Vickers'a göre, yaklaşık 15 yıl veya daha uzun bir süre önce ortalama bir Kosovalı ailenin 12 çocuğu olabilirken, bugün bu sayının 8 olması daha muhtemelken, Priştine'deki eğitilmiş elit ailelerin ortalama 4 kadar az çocuğu bulunmaktadır. 12 Bu ortalama 2020'lı yıllarında 2'ye düşmüştür bu da ailenin ve toplumun gerilediğini işaret etmektedir.

Doğu Avrupa ve Balkan ülkeleri, XX. yüzyılın son on yılında ekonomik açıdan büyük değişimler yaşamıştır. Bu değişimler, doğurganlıkta azalmaya, kadınların kitlesel olarak işgücü piyasasından dışlanmasına, genel yoksullaşmaya, sigorta sisteminin çökmesine ve sonuç olarak bu ülkelerde nüfus azalmasının devam etmesine neden olmuştur. Bu durum, çocuksuz kalma eğiliminin artmasına ve aile dışındaki kesim ile aile sektörü arasındaki ayrımın daha da belirginleşmesine yol açmaktadır. Bu süreç, bölgedeki aile yapısını ve sosyal dokuyu derinden etkilemektedir.¹³ Bu kriz XXI. Yüzyılın ilk çeyreğine de devam etmektedir. Bu kriz aile iç şiddet ve boşanma vakalarında da görülmektedir.

2022 yılında Kosova'da 2,088 boşanma kaydedilmiştir. Yaş gruplarına göre boşanma oranları incelendiğinde, kadınlarda en yüksek boşanma oranı %21,6 ile 25-29 yaş grubunda iken, erkeklerde en yüksek oran %20,6 ile 30-34 yaş grubundadır. Bu veriler, idari kayıtlara dayanmaktadır ve kaynakları Kosova Nüfus Dairesi'dir.¹⁴ Kosova'nın nüfusunu göz önüne bulundursak bu oran geleneksel bir aile türü için oldukça yüksektir.

Ailenin yabancılaşması, modern sosyolojik ve felsefi düşünce içinde farklı kuramsal çerçeveler aracılığıyla açıklanabilecek çok boyutlu bir olgudur. Bu kavram, yalnızca bireysel deneyimlerin değil, aynı zamanda toplumsal yapının dönüşümünün de bir göstergesidir.

Karl Marx'ın yabancılaşma teorisi, üretim süreçleri bağlamında emekçinin kendi emeğine, ürününe ve nihayetinde insanî özünü yabancılaşmasını açıklamaktadır. Marx'a göre yabancılaşma yalnızca ekonomik bir kategori değildir; aynı zamanda toplumsal ilişkilerin tümüne sirayet eden bir

12 Research Directorate, Immigration and Refugee Board, Canada, The History, Culture and Identity of Albanians in Kosovo-, Canada: Immigration and Refugee Board of Canada, 1 May 1997, <https://www.refworld.org/reference/countryrep/irbc/1997/en/94646> erişim 05.05.2024

13 Ali Pajaziti, S. 41

14 <https://ask.rks-gov.net/Releases/Details/6416>

fenomendir.¹⁵ Aile, bu bağlamda, kapitalist üretim ilişkilerinin baskısı altında, yalnızca biyolojik yeniden üretim ya da ekonomik işlevlerle tanımlanan birimlere indirgenmektedir. Bu süreç, ailenin kültürel ve manevi boyutunu ikincilleştirerek, bireylerin aile içindeki öznel deneyimlerini de yabancılaştırmaktadır.

Émile Durkheim'in anomi kavramı, toplumsal normların çözülmesi ve bireylerin yönsüzleşmesi süreciyle ilgilidir. Durkheim'a göre modernleşmenin hız kazandığı dönemlerde kolektif bilinç zayıflamakta, toplumsal dayanışma yeni biçimler almakta ve bireyler "normsuzluk" ortamında kendilerini yalnız ve köksüz hissetmektedirler.¹⁶ Kosova'daki boşanma oranlarının yükselişi, tek ebeveynli ailelerin artışı ve evlilik dışı birlikteliklerin normalleşmesi, Durkheim'in anomi kuramıyla açıklanabilecek olgular olarak değerlendirilebilir. Diğer tarafta Peter L. Berger ve Thomas Luckmann'ın toplumsal gerçekliğin inşası kuramı, aile kurumunu toplumsal olarak üretilen ve sürekli yeniden üretilen bir yapı olarak görür. Onlara göre aile rolleri, toplumsal uzlaşma ve kurumsal düzenlemeler aracılığıyla tanımlanır. Dolayısıyla ders kitaplarında "anne-baba" yerine "ebeveyn 1-2" kullanımına geçilmesi, yalnızca dilsel bir değişiklik değil, aynı zamanda toplumsal gerçekliğin yeniden inşasının göstergesidir. Bu da ailenin toplumsal tanımında semantik düzeyde bir yabancılaşmaya işaret etmektedir.¹⁷

3. Mevzuat ve Kavram Değişikliklerinin Aile Kavramına Etkisi

İnsanlar genellikle kavramlar aracılığıyla düşünürler.¹⁸ Bir kavram değiştiğinde veya anlamı değiştiğinde, insanların düşünceleri zamanla etkilenir. Düşünce yapısı veya düşünme biçimi değiştiğinde, duygular da değişebilir. Bu nedenle, genellikle değişim çabalarında ilk olarak kavramsal çerçeve hedef alınır. Bu

15 Karl Marx, 1844 El Yazmaları (çev. Kenan Somer), Sol Yayınları, Ankara, 1993, s. 138-142.

16 Émile Durkheim, (2013). İntihar-Bir toplumbilim incelemesi. (Çev: Z. Z.İlkgelen), İstanbul: Pozitif Yayınları. S. 377-384

17 Peter L. Berger, & Luckmann, (2008). Gerçekliğin Sosyal İnşası Bir Bilgi Sosyolojisi İncelemesi, İstanbul: Paradigma Yayıncılık s.110-125

18 Ekin Erkan, N., Aksu Çam, Ç., & Arslan-taç, Z. (2020). Bir Bilim İnsanının Kavramlarla Yolculuğu: İlhan Tekeli ve Alternatif Bir Patika. İDEALKENT, 11(29), 260-289. <https://doi.org/10.31198/idealkent.729955>

şekilde, insanların düşüncelerinde değişiklikler normalleşir ve sonrasında değişime daha az direnç gösterilir.

Kosova'da da benzer bir süreç yaşanmaktadır. Yayınlanan makalelerde, basılan kitaplarda ve televizyon programlarında kavramsal çerçeve sürekli olarak hedef alınmaktadır. Bu, insanların düşünce ve duygularını etkilemenin etkili bir yoludur çünkü insanlar genellikle kavramlar aracılığıyla düşünüp hissederler. Bu nedenle, kavramların değişmesi veya yeniden tanımlanması, toplumda genel bir düşünce ve duygusal değişim yaratmaktadır. Mahtma Gandhi'ye atfedilen bir sözün tam da bu durumu tasvir etmekte: "Söylediklerinize dikkat edin, düşüncelere dönüşür. Düşüncelerinize dikkat edin, duygularınıza dönüşür. Duygularınıza dikkat edin, davranışlarınıza dönüşür. Davranışlarınıza dikkat edin, alışkanlıklarınıza dönüşür. Alışkanlıklarınıza dikkat edin, değerlerinize dönüşür. Değerlerinize dikkat edin, karakterinize dönüşür. Karakterinize dikkat edin, kaderinize dönüşür."¹⁹

Kavramlarla oyun, genellikle ilk okul döneminde başlar ve bazen okul öncesinde de görülebilir. Okulda kullanılan ders kitapları, kavramsal çerçeveyi şekillendirmede önemli bir rol oynar. Bu kitaplarda kullanılan isimler ve kavramlar, genellikle arkasında yatan düşünceleri yansıtır. Bazı durumlarda, yazım hataları gibi gösterilmeye çalışılsa da, aslında bu isimler ve kavramlar bilinçli bir şekilde seçilerek kavramsal değişimlere işaret etmektedirler.

Özellikle İslam ile bağlantılı olan isimlerin yerine yeni isimlerin kullanılması konusunda bir değişim gözlemlenmektedir. Kosova'nın çok kültürlü bir ülke olması gerekçesiyle, Arnavutça ders kitaplarında, abece kitaplarından itibaren yabancı isimlerin kullanılması da bu değişimin bir göstergesidir. Bu tür değişiklikler, toplumda kavramsal dönüşümlere ve farklılıklara yol açabilir. Aynı zamanda İslam ya da dini konularda da bazen isteyerek ya da istemeyerek ders kitaplarında hata bilgileri verilmektedir.

Fehmi Rexhepi ve Frashër Demaj'ın "VI. Sınıflar için Tarih"²⁰ kitabında geçen bir paragrafta, Müslümanların Mekke şehrinde bulunan Hacer-ül' Esved'e

19 Demir, T. (2018). Türk Atasözlerinin Türkiye'deki Bilimsel Etik Eksikliğindeki Yeri. Hacettepe Üniversitesi Yabancı Dil Olarak Türkçe Araştırmaları Dergisi, -(4), 59-71. S.69

20 Demaj, F., & Rexhepi, F. (2009). Historia 6: Për klasën e gjashtë (Botimi i pestë). Prishtinë: Libri Shkollor. S.117 Ayr. bkzn. Network, B. I. R. (2013). Problemet dhe të metat e teksteve shkollorë-

tapındıkları ifade edilmektedir. Bu ifade, İslam inancının temel prensiplerine aykırıdır çünkü Müslümanlar yalnızca Allah'a taparlar. Bu nedenle, söz konusu ifade büyük bir hata içermektedir ve yanlış bir anlam oluşturmaktadır. Bu kitap daha sonra gözden geçirilerek düzeltilmiş ve yeni baskılarda bu hata giderilmiştir. Bu tür hatalar, öğrencilerin bilinçaltına farklı kavramlar kazıyarak farklı kavrama ve hissetme durumları yaratmaktadırlar.

Üçüncü sınıflar için “İnsan ve Doğa” kitabında Türkler, Mısırlılar, Aşkalilerle birlikte Müslümanlar da etnik azınlık olarak sayılmaktadır.²¹ Arnavutlar, Türkler, Mısırlılar, Aşkaliler yani Sırp dışındaki bütün etnik grupları hepsi İslam dinine mensuptur. Müslüman diye bir etnik grup yoktur. Bu tür yanlış bilgiler yazım ya da sıradan hatalar ya da yanlışlar değildir. Bunun böyle olmadığı yapılan onlarca televizyon programlar, gazete yazıları göstermektedir. Aile içi şiddet vakalarının konu eden tv programlarının izlendiğinde ya da elektronik gazeteler okunduğunda bu tür vakalar geleneksel aile tiplerinde olduğunu göstermeye çalışmaktadırlar. Eğer biri geleneksel aileyi savunmaya çalışırsa geri kalmışlıkla rahatlıklar sonuçlanabilir. Bu tür geleneksel aileler batıya ait değil geride kalmış doğu aile yapısına aittir gibi çokça kullanılan ifadelerdir.

Son yüzyılda, farklı aile tipleri ortaya çıkmıştır. Bu tiplerden en ilginç olanlarından biri, tek ebeveynli ailelerdir. Diğer ilginç bir aile tipi ise eşcinsel ailelerdir. Kosova Cumhuriyeti kanunlarına göre, şimdiye kadar eşcinsel evliliklere izin verilmemiştir ve bu nedenle bu tür aile yapıları tanınmamaktadır. Eşcinsel çiftlere evlenmeye izin verilmediği ve aile olarak kabul edilmedikleri için evlat edinme hakkından da yararlanamamaktadırlar. Aile genellikle kan bağı veya evlilikle kurulur, bu nedenle bu tür aile yapıları için yeni bir tanım gerekmektedir.

Kosova'daki aile mevzuatındaki dönüşüm, yalnızca yerel bağlamda ele alınabilecek bir olgu değildir; aynı zamanda uluslararası hukukî normlar ve insan hakları belgeleri çerçevesinde değerlendirilmesi gereken bir süreçtir. Bu bağlamda, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 8. maddesi özel ve aile hayatına

Analizë e teksteve shkollorë të Kosovës të ciklit të Shkollës së Mesme të Ulët (klasë VI, VII, VIII dhe IX).

21 <https://www.periskopi.com/skandal-nxenesit-tane-smesojne-nga-tekstet-shkollorë-se-myslimanet-jane-minoritete-ne-kosove-foto/> erişim 20.03.2024 Ayr.bknz. Network, B. I. R. (2013). Problemet dhe të metat e teksteve shkollorë-Analizë e teksteve shkollorë të Kosovës të ciklit të Shkollës së Mesme të Ulët (klasë VI, VII, VIII dhe IX).

saygı hakkını güvence altına almakta; Kosova Anayasası'nın 37. maddesi evlenme ve aile kurma hakkını anayasal bir hak olarak tanımlamaktadır. Benzer şekilde, Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı'nın 9. maddesi evlenme ve aile kurma hakkını korumakta, böylelikle aile kurumunun yalnızca ulusal hukuk düzeni içinde değil, aynı zamanda Avrupa hukuk sistemi içinde de normatif bir temele dayandığını ortaya koymaktadır. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin Schalk ve Kopf / Avusturya (2010) kararı, evlilik hakkının yorumlanmasında cinsiyet temelli sınırlamaların daraltılabileceğini ve aile kavramının yeni hukukî yorumlara açık olduğunu göstermektedir.²² Nitekim daha önce evlenme hakkı yalnızca iki biyolojik cinsiyet arasındaki birliktelikle sınırlandırılmışken, günümüzde bu hakkın bu ikili (binar) çerçeveye sınırlı tutulmaması ve farklı cinsel yönelimler ile toplumsal cinsiyet kimliklerini de kapsayacak biçimde yeniden tanımlanması yönünde eğilimler ortaya çıkmaktadır. Bu çerçevede, aile kavramındaki dönüşümün kültürel olduğu kadar hukukî düzeyde de yeniden tanımlama sürecine konu olduğu anlaşılmaktadır.

Kosova cumhuriyeti medeni kanun taslağında "Evliliğin Anlamı" alt bölümünde 138 maddesinde birinci paragrafında "Evlilik, farklı cinsiyetten iki eşin, karı koca olarak birlikte yaşamaya özgürce karar verdikleri, yasal olarak kayıtlı bir birlikteliktir" olarak ifade edilmektedir. Aynı maddenin üçüncü paragrafında ise "Aynı cinsiyetten kişiler arasında kayıtlı sivil birlikteliklere izin verilmektedir."²³ Yani eşcinsel çiftlere klasik manada evlenmeye izin verilmesi de aile olarak görülme ve hareket etmeye izin verilmektedir. Eşcinsel çiftler daha sonra evlat edinme haklarından yararlanacaklar. Bu da insanlar gözünde normal gibi görülmeye başlayacaktır çünkü insanların zihinlerinde bu durum aile kavramının dönüşümünü göstermektedir. Bunun hazırlığını yapmak için bazı platformlarda hatta bazen de öğrenci kayıt formlarında ebeveyn adının yani baba ve anne adların yerine "ebeveyn 1" ve "ebeveyn 2" şeklinde kullanıldıkları görülmektedir.

Kosova'da bu tür değişimlerin ve eşcinsel evliliklerin en büyük savunucuları, evlilik ve aile konusunda hassasiyet göstermeyen kesimlerdir. Bu konunun tamamen insan hakları çerçevesinde olup olmadığı tartışmaya açıktır. Bu tür

22 U. R. Çakmak, (2017). Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nde Evlenme Hakkı. Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 25(2), 163-184.

23 <https://md.rks-gov.net/desk/inc/media/5582524D-4557-43D6-A814-D541D7E8E037.pdf>

değişimlerin ana amacı, ailenin toplumdaki etkisini eski gücünden mahrum bırakmaktır.

4. Yöntem

Bu çalışmada kullanılan materyaller üç temel kaynaktan oluşmaktadır: ders kitapları, elektronik medya içerikleri ve istatistiksel veriler. Ders kitapları, özellikle ilkököl ve ortaokul seviyesinde kullanılan materyallerden seçilmiştir; çünkü bu metinler kavramsal dönüşümün en erken yansıdığı alanlardır. Medya içerikleri (elektronik gazeteler, televizyon programları) toplumdaki söylemsel çerçeveyi anlamak amacıyla dâhil edilmiştir. Ayrıca, Kosova İstatistik Ajansı'nın verileri aile yapısındaki güncel sosyodemografik dönüşümleri tespit etmek için kullanılmıştır.

Analiz yöntemi olarak içerik analizi ve söylem çözümlemesi tercih edilmiştir. İçerik analizi, ders kitapları ve medya metinlerinde aile kavramına dair kullanılan terim ve imgelerin nasıl değiştiğini belirlemeye yöneliktir. Söylem çözümlemesi ise bu içeriklerdeki dilsel tercihler ve ideolojik vurguların hangi toplumsal ve hukukî bağlamlarda üretildiğini incelemektedir. Çalışma, bu söylemlerin aile yapısındaki dönüşümü nasıl meşrulaştırıyor ve toplumsal algıyı hangi yönde biçimlendiriyor olabileceğini göstermeye çalışır; ancak kesin bir yargıya varabilmek için daha kapsamlı araştırmalara ihtiyaç vardır.

5. Bulgular

Bu çalışmada elde edilen bulgular, geleneksel Kosova ailesinin günümüzde karşı karşıya kaldığı yapısal, kültürel ve kavramsal dönüşümleri ortaya koymaktadır:

5.1. Yapısal Değişim ve Çekirdek Aileye Geçiş

Kosova'da ataerkil ve geniş aile yapısından çekirdek aileye doğru belirgin bir dönüşüm gözlenmektedir. Doğurganlık oranlarının düşmesi, boşanma oranlarının artması ve kentleşmenin hızlanması bu süreci desteklemektedir. Kosova İstatistik Ajansı verilerine göre 2022 yılında 2.088 boşanma kaydedilmiştir. Bu rakam, önceki dönemlerle karşılaştırıldığında aile yapısındaki çözülme sayısını sayısal olarak ortaya koymaktadır.

5.2. Yeni Aile Tiplerinin Ortaya Çıkışı

Tek ebeveynli ailelerin ve evlilik dışı birlikteliklerin sayısında artış kaydedilmiştir. Ayrıca, eşcinsel çiftlerin yasal tanınmasına yönelik girişimler, aile kavramının çeşitlendiğini göstermektedir. Medeni Kanun taslağında aynı cinsiyetten bireyler için kayıtlı birlikteliklere izin verilmesi, Kosova’da aile kurumunun hukukî tanımında önemli bir yenilik olarak dikkat çekmektedir.

5.3. Ders Kitaplarında Kavramsal Değişim

Eğitim materyallerinde ebeveyn adlarının “anne-baba” yerine “ebeveyn 1” ve “ebeveyn 2” şeklinde kullanılmaya başlandığı görülmüştür. Ayrıca tarihsel ve kültürel kimliği yansıtan Arnavut isimlerinin yavaş yavaş çıkarıldığı ve yerlerine kültürel anlam taşımayan isimlerin konulduğu tespit edilmiştir. Bu değişiklikler, ders kitaplarının aile ve kimlik algısını dönüştürdüğünü göstermektedir.

5.4. Yanlış veya Yönlendirici İçerikler

Bazı ders kitaplarında aile ve dinî kimlik bağlamında hatalı ve yönlendirici ifadeler yer almaktadır. Örneğin, ebeveyn adlarının “anne” ve “baba” yerine “ebeveyn 1” ve “ebeveyn 2” şeklinde verilmesi, geleneksel aile dilinde bir değişim olarak tespit edilmiştir. Aynı zamanda, ilkokul ders kitaplarında Müslümanlar, Türkler ve diğer gruplarla birlikte “azınlık” kategorisi içinde sayılmıştır. Bunun yanı sıra, Müslümanların Mekke’de Hacerü’l-Esved’e taptıkları yönündeki yanlış bilgi, öğrencilerin dinî kavramları hatalı şekilde içselleştirmelerine neden olabilecek niteliktedir. Bu tür içerikler, aile değerleri, toplumsal kimlik ve dinî aidiyet konusunda çocuklarda yanlış algıların oluşmasına yol açabilecek riskler taşımaktadır.

6. Tartışma

Bu çalışmada elde edilen bulgular, Kosova’daki geleneksel aile yapısının hem içsel dinamikler hem de dışsal faktörler aracılığıyla dönüşüm geçirdiğini ortaya koymaktadır. Bu bölümde bulgular, ilgili teorik çerçeveler ve literatür bağlamında tartışılmaktadır.

6.1. Geleneksel Ailenin Dönüşümünde Modernleşmenin Rolü

Çekirdek aile modeline geçiş, modernleşme, kentleşme ve ekonomik dönüşümlerle doğrudan ilişkilidir. Marx'ın yabancılaşma teorisi çerçevesinde değerlendirildiğinde, ailenin kültürel ve manevi boyutlarının geri plana itilerek yalnızca biyolojik yeniden üretim ve ekonomik işlevlere indirgenmesi dikkat çekmektedir. Bu süreç, bireylerin aile içindeki öznel deneyimlerinin zayıflamasına ve ailenin anlam kaybına uğramasına yol açmaktadır. Kosova bağlamında bu durum, modernleşme ile geleneksel yapılar arasındaki çatışmayı açık biçimde ortaya koymaktadır.

6.2. Kavramsal Yeniden İnşa ve Ailenin Semantik Yabancılaşması

Ders kitaplarında “anne-baba” yerine “ebeveyn 1” ve “ebeveyn 2” kullanımına geçilmesi, Berger ve Luckmann'ın toplumsal gerçekliğin inşası kuramı ile açıklanabilir. Kavramların dönüşümü, yalnızca dilsel bir değişiklik değil; toplumun aileyi tanımlama ve deneyimleme biçiminde köklü bir yeniden yapılanmayı temsil etmektedir. Bu semantik kayma, kültürel hafızanın zayıflaması ve aile kavramının toplumsal bağlamdan koparak köksüzleşmesi riskini beraberinde getirmektedir.

6.3. Kültürel Kimlik ve Dini Algının Erozyonu

Ders kitaplarında tarihsel Arnavut isimlerinin çıkarılması ve İslam'a ilişkin yanlış bilgilerin verilmesi, aileyi besleyen kültürel ve dinî bağların erozyonuna yol açmaktadır. Bu durum yalnızca pedagojik bir sorun olarak değil, aynı zamanda toplumsal kimliğin yeniden kurgulanması süreci olarak değerlendirilmelidir. Bu bağlamda aile, kültürel aidiyetin taşıyıcısı olma özelliğini yitirerek toplumsal bellekte yabancılaşmanın mekânına dönüşmektedir.

6.4. Uluslararası Hukuk ve Yerel Bağlam Arasındaki Gerilim

Kosova Medeni Kanun taslağında eşcinsel birlikteliklere ilişkin düzenlemeler, uluslararası normlarla uyumlu görünmekte; ancak yerel toplumsal değerlerle çatışmaktadır. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin kararları ve Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı, aile kavramını kapsayıcı biçimde yorumlama eğilimindedir. Buna karşılık, Kosova gibi kültürel ve dinî hassasiyetlerin güçlü olduğu toplumlarda bu tür düzenlemeler toplumsal direnç ve yabancılaşma süreçlerini tetikleyebilmektedir.

Dolayısıyla aile kavramı, hukukî ve kültürel düzeyde tartışmalı bir zeminde konumlanmaktadır.

Sonuç

Arnavut kültüründe önemli bir yere sahip olan geleneksel aile yapısı, genellikle ataerkil ve geniş aile yapısına dayanmaktadır. Ancak, XX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, modernleşme, ekonomik değişimler ve sosyal dönüşümler gibi faktörler, aile yapısında önemli değişikliklere yol açmıştır. Bu değişimler, geleneksel aile yapısının zayıflamasına ve çeşitli yeni aile tiplerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Özellikle, tek ebeveynli aileler ve eşcinsel aileler gibi yeni aile yapıları, Kosova'da da görülmeye başlamıştır. Ancak, bu aile yapıları genellikle toplumda kabul görmemekte ve yasal olarak tanınmamaktadır. Bu durum, aile kavramının ve yapısının değiştiği ve çeşitlendiği bir döneme işaret etmektedir.

Diğer değişikliklerin yanında mevzuat ve kavram değişikliklerinin aile kavramına etkisi de önemlidir. Özellikle, eğitim materyallerinde ve medeni kanunlarda yapılan değişiklikler, aile kavramının ve yapısının şekillenmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Bu değişiklikler, genellikle toplumun değerlerini ve normlarını yansıtmaktadır ve insanların düşünce yapısını etkilemektedir.

Sonuç olarak, Kosova'da aile yapısının geleneksel yapısının değiştiği ve çeşitlendiği görülmektedir. Bu değişimler, aile kavramının ve yapısının toplumsal, kültürel ve yasal açıdan yeniden tanımlanmasını gerektirmektedir. Bu nedenle, aile konusundaki tartışmaların ve çalışmaların devam etmesi önemlidir. Bu yüzyılın düşünür ve aydınlarının öncelikli meselesi ailenin korunması olmalıdır.

7. Kaynakça | References

- Aydın, M. Â. (1991). Aile. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*.
<https://islamansiklopedisi.org.tr/aile>
- Berger, P. L., & Luckmann, T. (2008). *Gerçekliğin sosyal inşası: Bir bilgi sosyolojisi incelemesi* (V. S. Öğütte, Çev.). İstanbul: Paradigma Yayıncılık.
- BIRN Network. (2013). Problemet dhe të metat e teksteve shkollore: Analizë e teksteve të Kosovës të ciklit të Shkollës së Mesme të Ulët (klasët VI–IX). Prishtinë: BIRN.
- Cevizci, A. (2009). *Felsefe tarihi*. İstanbul: Say Yayınları.
- Çakmak, U. R. (2017). Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nde evlenme hakkı. Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 25(2), 163–184.
- Demaj, F., & Rexhepi, F. (2009). *Historia 6: Për klasën e gjashtë* (Botimi i pestë). Prishtinë: Libri Shkollor.
- Demir, T. (2018). Türk atasözlerinin Türkiye'deki bilimsel etik eksikliğindeki yeri. Hacettepe Üniversitesi Yabancı Dil Olarak Türkçe Araştırmaları Dergisi, 4, 59–71.
- Durkheim, É. (2013). *İntihar: Bir toplumbilim incelemesi* (Çev: Z. İlkegelen.). İstanbul: Pozitif Yayınları.
- Erkan, N. E., Aksu Çam, Ç., & Arslan-Taç, Z. (2020). Bir bilim insanının kavramlarla yolculuğu: İlhan Tekeli ve alternatif bir patika. İDEALKENT, 11(29), 260–289. <https://doi.org/10.31198/idealkent.729955>
- Gjeçov, S. (1933). *Kanuni i Lekë Dukaqjinit*. Shkodër.
- Güler, D., & Ulutak, N. (1992). Aile kavramının tarihsel gelişimi ve Türk toplum yaşantısında aile. Kurgu, 11(1), 50–75.
- Immigration and Refugee Board of Canada. (1997, May 1). The history, culture and identity of Albanians in Kosovo. Canada: IRB. <https://www.refworld.org/reference/countryrep/irbc/1997/en/94646> (Erişim: 05.05.2024)
- Kadriu, L. (2017). *Familja transtradicionale si rrjedhojë e trendeve transnacionale*. Prishtinë: Instituti Albanologjik.

- Kaya, M. (1979). *Aristoteles'in ahlak ve siyaset felsefesinin İslam dünyasına yansımaları*. [Yayımlanmamış doktora tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Marx, K. (1993). *1844 el yazmaları* (K. Somer, Çev.). Ankara: Sol Yayınları.
- Pajaziti, A. (2010). Familja e shekullit XXI: Konteksti global, ballkanik dhe shqiptar. *Centrum*, 38–53.
- Kıvrım, İ. (2007). XVII. yüzyılda Gaziantep şehrinde ailenin oluşumu (1650–1700). *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 22, 357–392.
- Kosova Mevzuat Portalı (t.y.). Medeni Kanun tasarısı. <https://md.rks-gov.net/desk/inc/media/5582524D-4557-43D6-A814-D541D7E8E037.pdf>